

שיעורו השבועי של

מו"ר הרב שמעון כהן שליט"א

לעילוי נשמת מו"ח הרה"ג המקובל הרב אליהו עטייה זצ"ל

ספר שופטים

פרק ט

מלכות ה'אטד'

ראשי פרקים:

טיבו של האטד ♦ מוסר גדול לתופסי הריב ♦ מלכות פירושה 'עבדות' ♦ דברי יותם בסיום משלו ♦ אבימלך הטיל שררה ולא נעשה עבד לעמו ♦ געל - אדם שפל ומעורר גועל ♦ ביקשת מלחמה - הרי לך ♦ המתבצרים במגדל שכם ♦ מי שהרג על אבן אחת נהרג באבן אחת ♦ מותו של אבימלך לעומת מותו של שאול ♦ מלחמה סתמית ומיותרת

טיבו של האטד

לאחר שראינו את דברי חז"ל על המשל שנשא יותם והעמקנו בהם, נבקש ללמוד את דברי המפרשים ולהאיר סוגיה זו מזווית נוספת.

במשל מספר יותם על העצים המבקשים להם מלך ופונים אל עצי פרי שונים המסרבים לבקשתם, ולבסוף פונים העצים אל האטד המסכים למלוך עליהם, אך דורש מהם לחסות בצילו, ואם לא, הוא ישרוף את ארזי הלבנון.

המפרשים מנסים לעמוד על טיבו של אותו אטד, וכך כתב הרלב"ג:

"והנה האטד הוא מין ממיני הקוצים... והנה אמר זה יותם להורות על פחיתות של אבימלך, שלא היה נכון שיגיע ממנו תועלת כמו שלא יגיע מהאטד שום פרי".

יותם מדמה את אבימלך אחיו לאטד, להודיע שכשם שהאטד איננו מניב פרי, כך מלכותו של אבימלך היא חסרת תועלת ולא תניב שום פרי. ומדוע בכל זאת נבחר למלכות?

על שאלה זו משיב המלבי"ם:

"וויאמרו כל העצים אל האטד - אז חדלו ראשי העם שהם החכמים והעשירים והשרים לבקש מלך, עד שהעצים נושאי פרי לא יבקשו מלך כי לא מצאו. רק אז עמדו כל העצים, רוצה לומר אילני סרק שהם רוב העצים, ויבקשו מלך, והם אחר שאין בהם תכלית ופרי, יבחרו את האטד שהוא הגרוע שבכולם וחסר כל תועלת. והמעלה שלו נגד יתר אילני סרק, מה שאי אפשר לקרב אליו כי מלא חנית וחיצים וקוצים מכאיבים..."

והנמשל, שאחר שחדלו המעולים בעם לבקש מלך, התאספו ההמון כולו להקים עליהם איש נעדר כל שלמות והגרוע שבכולם, ומעלתו הוא רק כי מלא רצח ורומח וחנית".

כאשר התייאשו החכמים מלמצוא מלך, התאסף ההמון לבחור מלך ובחר באטד שהוא הגרוע מכולם, וכל מעלתו בכך שיש לו רומח וחנית.

כשלא מקימים ממשלה שיש לה חזון וייעדים ברורים, את מקומה תופסת ממשלה "קוצנית", נטולת חזון וערכים.

מוסר גדול לתופסי הריב

בספר "חומת אנך": מסביר מרן החיד"א, שגם התאנה, הזית והגפן היו שותפים בבחירת האטד, וכה דבריו:

"כתיב 'כל העצים', ובכללן גם תאנה וזית וגפן, והוא ללמד מוסר, שגם גדולי הדור צריכים לקבל עליהם איש שמתרצים ההמון אף שגרוע במעלה ולא תהיה העדה כצאן אשר אין להם רועה, וגם הגדולים ישמעו לקטנים והמון העם ויהיו כולם באגודה אחת".

אמנם יש אנשים חכמים, צדיקים ובעלי מידות במדינה, אך כאשר ההמון מתרצה ומקבל על עצמו למלך אדם שהוא 'גרוע במעלה', יש לקבלו, ובלבד שיהיו ישראל מאוחדים ולא יהיו כצאן אשר אין לו רועה.

והוסיף רבי חיים פלאגי בספרו "נפש חיים" על דברי מרן החיד"א:

"וזהו מוסר גדול לתופסי הריב שנותנים כתף סוררת כשהקהל ממנים תלמיד חכם זקן שאינו כל כך גדול בתורה כמוהם, והם לא ידעו דאפילו ריש גרגוריתא [הממונה על חלוקת המים להשקיה] משמייא מוקמיה ליה [משמייים ממנים אותו], והוא כתוב בפנקסו של אדם הראשון ומשה, ובוודאי כי משיח ה' הוא".

מלכות פירושה 'עבדות'

הארבנאל³, שהיה בן בית בחצר המלכות בהיותו שר האוצר של ממלכות פורטוגל, קסטיליה, אראגון ונאפולי, מסביר שעיקר

³ חומת אנך שופטים ט, ח.

⁴ נפש חיים ערך שמיעה.

¹ רלב"ג שופטים ט, יד.

² מלבי"ם שופטים ט, יד.

יבחר המלכות וירדוף אחרי השררה, ולזה האטד מיד לקח הממלכה".

האטד לקח את הממלכה מתוך שפלותו ונבזותו, ומתוך תאוות השררה שבו, אבל החכם מבין ויודע שהדרך הנכונה היא, שהציבור ממליך לו מלך חכם וראוי שינהיג את הממלכה במסירות, ולא שהמלך כופה את עצמו על הציבור.

דברי יותם בסיום משלו

סיים יותם את משלו ואמר לאנשי שכם: אם נהגתם בהגינות בהמלכת אבימלך, כי חשבתם שהוא באמת המעולה בבניו, שמחו באבימלך וחסו בצילו, ואם לא המלכתם אותו ביושר, אלא הסכמתם לבקשתו כדי לקבל זכויות יתר - המעשה שעשיתם נבזי וכפוי טובה, ובסופו של דבר, תבואו לידי מחלוקת ואיבה ותהרגו זה את זה.

בסיום דבריו נמלט יותם והתחבא מפני אבימלך אחיו, ואבימלך מלך במשך שלוש שנים, עד שהיחסים בינו ובין אנשי שכם נתעכרו, ונעשתה עירם עיר של בוזים כאשר אנשי שכם שדדו את נאמניו של אבימלך ופגעו ברכושם.

אבימלך הטיל שררה ולא נעשה עבד לעמו

מלכותו של אבימלך מתוארת בביטוי מיוחד - "וַיִּשֶׁר אֲבִימֶלֶךְ עַל יִשְׂרָאֵל שְׁלֹשׁ שָׁנִים"⁶, וביאר רש"י: "וישר - על כרחם נהג רבנות ובגאווה".

והרד"ק כתב:

"וישר אבימלך - ... והוא ענין שררה, ולפי שמלך מעצמו ולא מלך על כל ישראל, לפיכך אמר 'וישר' ולא אמר 'וישפט', כי לא הלך בדרך טובה ולא החזיר את ישראל למוטב".

אבימלך הטיל שררה ולא נעשה עבד לעמו, ולכן מלכותו לא החזיקה מעמד יותר משלוש שנים, וכך נאמר: "וַיִּשְׁלַח אֱלֹקִים רוּחַ רָעָה בֵּין אֲבִימֶלֶךְ וּבֵין בְּעָלֵי שָׁכָם וַיִּבְגְּדוּ בְעָלֵי שָׁכָם בְּאֲבִימֶלֶךְ"⁷. וכתב המלבי"ם:

"וישלח אלקים רוח רעה - והיה זה עונש השגחיי לבוא חמס שבעים...".

כלומר, דבר זה היה מכוון משמים כעונש לאבימלך ולאנשי שכם, על העוול הגדול של איבוד שבעים בני גדעון.

געל - אדם שפל ומעורר גועל

באותה עת, כאשר אש המחלוקת בוערת בין אנשי שכם לאבימלך ואנשיו, הופיע געל בן עבד, אדם שפל ומעורר גועל, שכל מגמתו ללבות את אש המחלוקת. געל היה כנראה איש מלחמה מאומה אחרת⁸ שעמד בראש קבוצה של שכירי חרב. הוא הצטרף לבעלי שכם והסיתם לפעול ביתר שאת נגד אבימלך ולהפיל את שלטונו, אך הוא ואנשיו נחלו תבוסה, גורשו על ידי זבול, יד ימינו של אבימלך, ובעקבות המרידה נאסר עליו ועל אנשיו להתגורר בעיר.

טענתו של יותם כלפי אבימלך היה בשל יזמתו האישית לקחת את המלכות מבלי לחכות שהעם ימליך אותו למלך, וכך כתב:

"והביא אחריהם האטד שאין לו כבוד ויחס, כי הוא הפחות שבקוצים ואין לו פרי ותנובה ועושר כלל, והוא המעציב גם כן ומדאיג תמיד לכל אדם אם יפגע בו ואינו משמח כלל...".

והנה כל זה היה משל לבני גדעון ולאבימלך שהם היו נכבדים מצד אמותיהם, והיו עשירים אשר כל טוב אביהם בידיהם, והיו בעלי מידות טובות לשמח אלקים ואנשים, ואבימלך היה הפך כל זה, כי הוא היה בן פילגש ומנעו ה' מכבוד, והיה עני ורש והם בעלי שכם נתנו לו הכסף לשכור אנשיו, והוא בעל מידות רעות, אכזרי ורע המזג שהרג שבעים איש בני אביו על אבן אחת.

והיה ענין המשל, לא להגיד שהעצים הלכו למשוח עליהם מלך, אבל הוא כאילו אמר, באמת אינו ראוי שהמלך יפתה האנשים להמליכו כאשר עשה אבימלך לכסם, אבל האנשים ראוי שיבקשו המלך ויבחרוהו להם...

ואמר עוד, שבקשת הגדולה הוא מופת סכלי שאין המבקש ראוי אליה, וכאמרם (חכמי המידות): 'הרודף אחר השררה - שררה בורחת ממנו', ולכן הזית תהיה תשובתה החדלתי את דשני, רוצה לומר הנה המושל והמלך באמת ובתמים אין ראוי שיחוש לענייני הפרטיים כי אם לענייני המלכות, ולכן היה המלכות בענייני הקדמונים עבדות ועמל מכאיב ולא תועלת ולא ממשלה... שהמלך הוא עבד עמו, וכמו שאמר הקיסר אוקטביאנו [אוגוסטוס]. כאשר הביאו עטרת מלכות להמליכו ברומה, לקח העטרת בידו ואמר: 'עטרת עטרת, אילו ידע האדם העמל והכאב אשר תחתך, אף על פי שימצאך בחוץ מושלכת ארצה, לא יקחך בידיו'...".

מי שקופץ ותובע את המלכות לידי, אין זה מעיד על גדולתו וחוכמתו, אלא על פחיתות קומתו ועל תאוות השררה שבליבו. לדעתו הוא יגיע על ידי כך לגדולה וכבוד וכולם יסורו למשמעתו וישתחוו לפניו, אך החכם יודע ש'מלכות' פירושה עבדות במסירות אין קץ, ללא יום וללא לילה - חיים שכל כולם מוקדשים למען הציבור ולא לצרכים הפרטיים. ממשיך האברנאל:

"ולזה כיוונה הזית הנה באמרה 'החדלתי את דשני', רוצה לומר מחויב הוא אם אמלך שאחוש לענייני המלכות ולא אחוש לענייני הפרטיים, באופן שתחזל דשני בהכרח עם טורח ועמל המלכות, ואמרה 'אשר בי יכבדו אלקים ואנשים', לומר שאם חשבו שהמלכות כבוד גדול, הנה אינו כן, כי כבר אמר הפילוסוף (אריסטו) בספר המידות, שהכבוד הוא אצל הנותן, לא אצל המקבל, ואחרי אשר עם השמן יכבדו אלקים ואנשים במה שידליקו הנרות במקדש ובמשיחת הכהנים והכלים והמלכים, והיה השמן פרי הזית היוצא ממנה, הנה אם כן הכבוד תמיד עמה בטבעה אף על פי שלא תמלוך, ולכן לא היתה רוצה בעמל המלכות וטרחו, שלמה תפסיד את אשר לה ותלך לנוע על העצים? רוצה לומר מתנועעת ומתטלטלת עליהם, כי המלכות אינו כי אם טלטול ותנועה ועמל...".

וזכר שאחרי שכל העצים האלה הראויים למלוך לא יבחרו במלוכה, אז יבואו העצים היבשים נעדרי השכל והכוחות כולם אל האטד שאין בו לא כבוד ולא מתק עושר ולא תירוש משמח להמליכו, ואמר שהשלמים לא יבחרו השולטנות אבל יבחרו ממנו (כמו שעשו הזית והתאנה והגפן), אבל הפחות הנבזה הוא אשר

⁶ שופטים ט, כב.

⁷ שופטים ט, כג.

⁸ ראה רש"י שופטים ט, כו.

⁵ אברנאל שופטים ט, י.

עם המתבצרים על גג המגדל 'פלח רכב', חלק מהאבן העליונה של הרחיים, וזו רוצצה את גולגולתו. אבימלך הבין שמותו קרוב, ומיד קרא לנושא כליו שיכהו בחרב כדי שלא ימות בבזיון, בידי אשה. וכתב האברבנאל¹³:

"וזה באמת סכלות גדול היה אליו, כי קלון אשה הרגתהו אינו כי אם בהיותו נלחם בשדה עם אשה יד ליד לא ינקה כי תגבר עליו האשה בכוחה, אבל כאשר מן המגדל ישליכו אבן על ראשו, מה לנו שיהיה אשה או איש ומה הקלון אשר בזה?

ונכלל הסיפור הזה בהודעת שיש אלקים שופטים בארץ, ושהוא השיב על ראש אבימלך כל הרעה אשר עשה... ושנתקיימה קללת יותם בן ירובעל".

רדיפת הכבוד והשררה ליוו את אבימלך עד יומו האחרון, ומתוך שלא יכול היה לסבול את הביזיון המדומה, שיאמרו שאשה הרגה אותו, אף שהיה זה בעקיפין על ידי השלכת פלח רכב, הנציח בכך תאוותו לכבוד עד כדי סכלות.

תגובתו הבלתי הגיונית של אבימלך מתוך חשש לפגיעה בכבודו, מלמדת כי יד ה' היתה כאן, ומסובב הסיבות נהג באבימלך מידה כנגד מידה - מי שהרג את שבעים אחיו על אבן אחת באכזריות, מצא את מותו בבושת פנים על ידי אבן אחת שרוצצה את גולגולתו¹⁴, ובכך נתקיימה קללת יותם בן ירובעל.

מותו של אבימלך לעומת מותו של שאול

מותו של אבימלך מזכיר מעט את מותו של שאול, שהחליט ליפול על חרבו כשראה שמותו בידי פלשתים קרוב, ובלבד שלא ייהרג על ידי האויב¹⁵. אך בשונה מאבימלך, שנראה כאילו לאחר הסתלקותו מיד שבו החיים למסלולם וכל אחד שב למקומו, "ויראו איש ישראל כי מת אבימלך וילכו איש למקמו"¹⁶, לאחר מותו של שאול באו ימי אבל וקינה, "ויחזק דוד בבגדיו ויקרעם וגם כל האנשים אשר אתו: ויספדו ויבכו ויצמו עד הערב על שאול ועל הונתו בןו ועל עם ה' ועל בית ישראל כי נפלו בקרב"¹⁷.

מלחמה סתמית ומיותרת

מלכותו של אבימלך, שהורתה ברדיפת כבוד ושררה וסיימה בביזיון ובושת פנים, הסתיימה, ויחד אתה הסתיימו מאבקי הכוח והמחלוקות. מלחמה סתמית ומיותרת - אלו מתו ואלו מתו, וכל צד שב לביתו כדי לאסוף את השברים שהוקרבו על מזבח המחלוקת והכבוד, לתפארת מלכות ה'אטד'.

געל ואנשיו התיישבו בעיר שכם ועסקו בבציר ענבים, ומנהגם היה בעת דריכת הענבים בגת, לערוך חגיגות של משתה, הוללות ופולחן, ובעת חגיגתם פתח געל ואמר: "מי אבימלך ומי שכם כי נעבדנו הלא בן ירבעל וזבל פקידו עבדו את אנשי חמור אבי שכם ומדוע נעבדנו אנחנו: ומי יתן את העם הזה ביד יאסירה את אבימלך"⁹.

געל טען שאי אפשר להשוות ולקשר בין אבימלך לשכם, כי אבימלך הוא שכמי רק בחלקו, רק אמו באה משכם, ואם כן מוטב ששלטון העיר יוחזר למשפחת חמור אשר שלטו בעיר עוד בימי האבות. ובסיום דבריו פנה אל אבימלך ואמר: "רבה צבאך וצאח"¹⁰, גייס לך צבא וצא נגדנו למלחמה.

ביקשת מלחמה - הרי לך

זבול, שר העיר מטעם אבימלך, שמע את דברי געל, ובכעסו שלח בסתר שליחים לאבימלך, שיאמרו לו כי געל ואנשיו מתכוננים למלחמה וממרידים נגדו את בני העיר, וייעצו לו להקים להם מארב.

געל ראה קיבוץ של אנשים בראשי ההרים שמסביב לשכם ופנה לזבול בדברי גלגול ולעג: "את צל ההרים אתה ראה פאנשים"¹¹, לאמור: הצל שבין ההרים נע מהר ונראה כתזוזתם של אנשים על פני ההרים. אני מזהה תנועות שונות של גדודים.

השיב לו זבול: ביקשת מלחמה - הרי לך.

געל ואנשיו הובסו בקרב וגורשו מן העיר.

למחרת יצא העם מן העיר אל השדה. אבימלך, שהתארגן בתחילה להצבת שלושה מארבים בשדה, פשט עם אחד מן המארבים על פתח העיר, ושני המארבים האחרים פשטו על אותם שבשדות והיכום. אבימלך הצליח להיכנס אל העיר עם אנשיו ולהחריב אותה עד היסוד תוך זריית מלח בשדותיה כדי שלא יזרעו ולא יצמיחו.

המתבצרים במגדל שכם

חשובי העיר שכם התבצרו במגדל בעיר, מגדל שנעשה לשם עבודה זרה. כשנודע הדבר לאבימלך, עלה אל הר צלמון הסמוך יחד עם אנשיו, לקח גרזן בידו, כרת ענף עץ מסועף, נשאו על שכמו ואמר לאנשיו: "מה ראיתם עשיתי מהרו עשו כמוני"¹².

כמו אביו, אף הוא הורה לאנשים בעצם התנהגותו כיצד לנהוג.

כולם נהגו כמו אבימלך - כרתו ענפים והלכו אחרי, הניחו את הענפים ליד המגדל והציתו את המגדל באש על אנשיו. אנשי המגדל מנו כאלף איש וכולם מתו.

מי שהרג על אבן אחת נהרג באבן אחת

משם פנה אבימלך לתבע, עיר קטנה יותר שהשתתפה במרד. בעיר זו היה מגדל מבוצר, אליו נסו רבים מבני העיר וחשוביה ונעלו את פתח המגדל אחריהם. אבימלך ניגש לפתח המגדל לשרפו באש, וכאשר התקרב אל המגדל השליכה אשה שנמנתה

¹³ אברבנאל שופטים ט, נג.

¹⁴ ראה מלבי"ם שופטים ט, נג.

¹⁵ ראה שמואל ב' א, י.

¹⁶ שופטים ט, נה.

¹⁷ שמואל ב' א, יא-יב.

⁹ שופטים ט, כח-כט.

¹⁰ שופטים ט, כט.

¹¹ שופטים ט, לו.

¹² שופטים ט, מח.